

მარია თედორაძე

სამოსის აღმნიშვნელი ლექსიკონის იმერხეულში

სამოსი ეროვნული კულტურის ერთ-ერთი უმადგენელი ნაწილია. სამოსის სახესა და სტილს სხვადასხვა ფაქტორი განაპირობებს: ეკონომიური და სოციალური ვითარება. ამიტომ ტანსაცმლის ესა თუ ის ფორმა, მისი ძირითადი სახე მხოლოდ გარკვეული ეთნოსისთვისაა დამახასიათებელი. ქართული ეროვნული ტანსაცმელი საუკუნეების მანძილზე იქმნებოდა და ამავე დროს სერიოზულ ცვლილებებს განიცდიდა როგორც ბუნებრივი განვითარების საფუძველზე, ასევე მეზობელ ხალხებთან ურთიერთობის შედეგად.

საინტერესოა სამოსელის ისტორია:

საქართველოს ბარში ტანსაცმლის კომპლექსს **ჩასაცმელ-დასახურავს** უწოდებდნენ, აღმოსავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობა კი მას **ტალავრის** სახელით აღნიშნავს. ძველ ქართულ წყაროებში ტანსაცმლის აღსანიშნავად გვხვდება ტერმინი **სამოსელი**.

სამოსელს სხვა ენებში **“კარვის“** აღმნიშვნელი სიტყვები შეესაბამება. რატომ გვაქვს ქართულში სამოსელი? ამის მიზეზი უნდა იყოს ის რომ ბერძნულში მისი შესატყვისი სიტყვა ტანსაცმლის გარდა **“ტყავის“** მნიშვნელობაც აქვს. ქართველ მთარგმნელს, როგორც ჩანს, ბერძნული ამ სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობა გაუთვალისწინებია და იგი **სამოსლით** უთარგმნია, თუმცა კონტექსტის მიხედვით მოსალოდნელი იყო **“ტყავით“** უთარგმნათ, რადგან გამოსვლათა წიგნის 39.13-ში სამოსელი **“კარავს“** ნიშნავს, კარავი კი სწორედ ტყავის კალთებისაგან შედგებოდა. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ქართული ბერძნულს მიჰყვება, შეცდომის მიზეზი კი ბერძნული პოლისემიური სიტყვის არაზუსტი თარგმანი უნდა გამხდარიყო. ამგვარი რამ არც ქართულისთვისაა უცხო. მაგ.: **ტალავარ-/ტალავერ-ი** “ტანსაცმელსაც” აღნიშნავს და “ვაზით გადახურულ საჩრდილობელსაც” (ქეგელ, 1960) (ლ. ბინიაშვილი, 1996, გვ. 36).

დღემდე შემორჩენილი ტანისამოსის აღმნიშვნელი ტერმინების უმრავლესობა არაქართულია, მათი დიდი ნაწილი საუკუნეების განმავლობაში იღექებოდა ქართულ ენაში. თვით ტერმინი **ტანიც** სპარსული წარმოშობისად ითვლება. იგი მე-10 საუკუნეში დამკვიდრდა ქართულ ენაში. მანამდე გამოიყენებოდა **გვამი** და ტანისამოსიც შესაბამისად ამ სიტყვსაგან იყო ნაწარმოები, მაგალითად, **ზედაგვამი** და **ქვედაგვამი**, ეს ფორმა დღეს მხოლოდ ხევსურების მეტყველებაშია შემორჩენილი (ივ. ჯავახიშვილი, 1962, გვ. 81).

ნაშრომი შეეხება იმერხეველ ქართველთა მეტყველებაში გამოყენებულ ჩაცმულობასთან დაკავშირებულ ლექსიკას, კერძოდ, გაანალიზებულია როგორც საერთოქართული სახელწოდებები, ასევე თურქული ენის გავლენით დამკვიდრებული ლექსიკური ერთეულები. იმერხეულის მონაცემები შედარებულია სალიტერატურო ქართულისა და სხვა დიალექტების მონაცემებთან.

იმერხევეში ჩასაცმელის (იგულისხმება როგორც ტანის, ისე ფეხის სამოსი) აღმნიშვნელი სახელები უმთავრესად ქართულია, თუმცა გვხვდება არაქართული - ძირითადად თურქული (ან თურქულის გზით არაბული და სპარსული) წარმოშობის სიტყვებიც.

“შარვლის” აღსანიშნავად გამოიყენება **შალი** და **შარვალი**. მათი სემანტიკა განსხვავებულია; **შალს** ეძახიან უმთავრესად მამაკაცის წელსქვევით ჩასაცმელ ტოტებიან გარეთა სამოსს. ადგილობრივთა განმარტებით: ძველად შარვალს მატყლიდან ქსოვდნენ და სახელიც ამიტომ დაერქვა. შალი იგივე მატყლია. ხოლო **შარვალი/შალუარი** აღნიშნავს “ფართხუნა, ფართო, დაბალ უბიან შარვალს, რომელსაც იცვამენ ქალები და მამაკაცები ყანა-ჭალასა და ბოსტანში მუშაობისას”. ანუ, **შარვალი** ქალებისა და მამაკაცების სამუშაო სამოსია. **შარვალი/შალვარი** სიტყვისათვის ამოსავალია **შალ-** ძირი.

შდრ. აჭარაშიც გლეხის ტანსაცმლის შემადგენელი ნაწილი იყო საკუთრივ **ჩაქურა** - “განიერი, ფართოუბიანი შარვალი (შალისა)”, რომელიც ზვანჯრით იკვრებოდა ისე, რომ მამაკაცს წელზე ნაოჭები მოხდენილად შემოწყობოდა (რ. თოფჩიშვილი, 2006. გვ. 95).

გურიასა და აჭარაში გავრცელებულ ტანსამოსს, რომლის ფორმაც ზღვაოსნობით იყო განპირობებული, **ჩაქურა** ერქვა. ჩაქურას ზოგჯერ მხოლოდ შარვალსაც უწოდებდნენ. ეს კომპლექსი შედგებოდა სირმით გაწყობილი ზედა და მოკლე ტანსაცმლისაგან და ნაოჭიანი, ოთხი წიწილით შეკერილი უბიანი შარვლისაგან, რომელზეც აბრეშუმის მრავალფერად შეღებილი “სამყადის სარტყელი” იყო შემორტყმული.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ **შარვალი** შუა საუკუნეების საქართველოში ფაქტობრივად არ იცოდნენ, მამაკაცის საყოველთაოდ გავრცელებული სამოსი იყო გრძელი **კაბა**. იმერხევეში დღეს **კაბა** არც ქალის და არც კაცის ჩასაცმლის აღსანიშნავად არ იციან.

ძუბუნი/ზუბუნი იმერხეულში ეწოდება “თხელ ზედატანს, იგივე პერანგს”, რომელსაც ქალებიც და მამაკაცებიც იცვამენ.

შდრ.: აჭარული **ზუბუნი** - “მამაკაცის ახალუხი წელამდე, ორჯიბიანი, საყელოიანი” (რ. თოფჩიშვილი, 2006. გვ. 95). გურულში **ზუბუნი** დასტურდება ქალის “მოკლე ზედატანის” აღსანიშნავად. **ზუბუნი** - (აჭარ.მესხ.) - “ქურთუკივით ჩასაცმელი მამაკაცისა” (ალ. ლლონტი, 1984, გვ. 235). **ზუბუნი** (სპარს.) - *исподнее платье, зипунь* (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 531).

იმერხეველები იცნობენ, აგრეთვე, **კოფთას** - “ქალის ტანსაცმელი, წელზევით ჩასაცმელი (იგივე თხელი სვიტერი)”.

ყაზადი, იმერხეველთა განმარტებით, **უკლაო ელეგია**. “ელეგი დასტურდება (გურ. აჭარ) “მაღალსაყელოიანი, უსახელოებო, დილებით შესაკვრელი, წელსზევითა სამოსი” (ალ. ლლონტი, 1984, გვ. 217). თურქულში დასტურდება **yelek** - “ყილეტი”(თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001). როგორც ჩანს, იმერხეულში თურქული ფორმა ფონეტიკური ცვლილებით დამკვიდრდა.

ყაზადი იმერხეულში “სვიტერის” მნიშვნელობითაც გვხვდება. **ყაზადი** თურქული წარმომავლობისაა: **kazak(ği** - “სვიტერი” (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001).

საინტერესოა **ჩოკა**, რომელსაც საანალიზო დიალექტში დღევანდელი ჩონხისაგან სრულიად განსხვავებული სემანტიკა აქვს, კერძოდ, აღნიშნავს **ჟაკეტს**. ქველის მიხედვით, **ჩოხა** (თურქ. ჩუხა) - "ზედა სამოსელი (ჩვ. მამაკაცის) - წელში გამოყვანილი, ღრმად გულამოჭრილი, გახსნილსახელოებიანი და განიერკალთებიანი. იცვამენ ახალუნს ზემოდან" (ქველ).

პერანგი - "შიგნით ჩასაცმელი ზედატანი (გრძელმკლავიანი და მოკლემკლავიანი)", არის ქალისაც და მამაკაცისაც. ქველ-ში - "თეთრეულის ნაწილი, შიგნით ზედა ტანზე ჩასაცმელი - ზედა საცვალი" (ქველ).

შდრ.: **პერანგი** იკვრება მიტკლისა ან იარღლისა, მოკლევ და გრძელსახელოიანი. პერანგის წვრილი საყელო ზოგჯერ მოქარგულია. ამ პერანგზე იცვამენ მოკლესა და უსახელო ფარაგას (ს. მაკალათია, 1933, გვ. 144), რაც შეეხება **ქვედა საცვალს**, მას ჩვეულებრივ **ნიფხავს** ეძახიან. **ნიფხავი** - "ქვედა საცვალი, პერანგის ამხანავი" (ქველ).

შიგნითა ჩასაცმელის აღსანიშნავად X-XI საუკუნეებიდან ჩნდება ტერმინი **საცვალი**, როგორც სახელწოდებიდან ჩანს, იგი გამოსაცვლელ ტანსაცმელს ნიშნავდა. ზედა საცვლის აღსანიშნავად იხმარებოდა **კუართი**, რომელს XI საუკუნეში სპარსულმა **პერანგმა** შეცვალა. ამავე ტერმინით იხმარებოდა აგრეთვე **"ფხვვედი სამოსელი"**. შდრ. მეგრული **კურთა** - იგივე "ქვედა საცვალი".

საინტერესოა **ნიფხავის** ეტიმოლოგია: ივ. ჯავახიშვილის აზრით, **ნიფხავი** "სიცივეში ჩასაცმელს" უნდა გულისხმობდეს (სევან. ნეფხე - მოწმენდილი. საბა: **ნეფხვა** - "ხმელი, ძნელი ყინვა") (ა. ლიპარტელიანი, თბ. 1994). XI საუკუნიდან მის ნაცვლად იხმარება **პერანგის ტოლი ან ამხანავი** (ივ. ჯავახიშვილი, 1962, გვ. 92).

იმერხეულში მაისურის აღსანიშნავად გამოიყენება **ათლეტი**, შდრ. თურქ. **atlet** - "მაისური, ათლეტი" (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001).

"უკლაო ფანელა" - "მოკლემკლავიანი მაიკა", "მაისური" (მატყლის მოქსოვილსაც ფანელად ვეტყვით).

იმერხეულ დიალექტში როგორც ქვედაბოლოს, ასევე ერთიანი კაბის აღსანიშნავად გვხვდება **ფორკა**. **ფორკა** "კაბის" მნიშვნელობით დასტურდება ზემო აჭარულში (ალ. ლლონტი 1984, გვ. 547).

ერთიანი კაბის აღსანიშნავად იმერხეულში დასტურდება, აგრეთვე, **ქოქნა**. ადგილობრივთა განმარტებით, "ქოქნა ლამაზი გოგოს სახელია". **"ქოქნა გვხვდება ხევსურულში**, როგორც ქალის ტანსაცმელი (იქვე, გვ. 576).

იმერხეველები თბილ, ერთიან გრძელ მოსასახამს, რომელსაც სიცივესა და ზამთარში იცვამენ, ეძახიან **საკოს**. ეს ლექსიკური ერთეული არ დასტურდება არც თურქულ ლექსიკონში და არც ქართული ენის დიალექტებში. სავარაუდოდ, ის საკუთრივ იმერხეული დიალექტის კუთვნილებაა.

იმერხეველები მაღალყელიან მოქსოვილ წინდას ეძახიან **წინდას**, ხოლო დაბალყელიან, მოქსოვილ, თბილ წინდას **ფაჩუჩს**. **"ფაჩუჩი"** ქველ-ში განმარტებულია - 1. "საშინაო, თბილი, უქუსლო ფეხსაცმელი/ჩუსტი" (საბა). 2. "ბავშვის ფეხსაცმელი რბილი ტყავისა. 3. შინაური ფრინველის ფეხზე შესაბამელი ნიშანი". ამავე მნიშვნელობით დადასტურებულია კილო-თქმათა

ლექსიკონში **ფაჩუჩი** - (ქართ. ქიზიყ) "ბავშვის ფეხსაცმელი რბილი ტყავისა". გურჯულში - ფაჩუჩა (ალ. ღლონტი, 1984, გვ.537).

თხელი წინდის აღსანიშნავად იმერხეულში გვაქვს **ფატიკი**. **ფატიკი** თურქული სიტყვაა: **patik** - "ფაჩუჩი" (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001). როგორც ჩანს, იმერხეულში მნიშვნელობა უფრო დავიწროებულია. რაც შეეხება **ფაჩუჩს** იმავე სემანტიკით გვხვდება იმერხეულში.

სულხან-საბას ფეხსაცმელებიდან აღნიშნული აქვს **წულა**, **ჩუსტი**, **ქალამანი**, **სანდალი** და **მოგვი**. ამათ გარდა, ძველ საქართველოში გამოიყენებოდა კიდევ რამდენიმე სახეობის ფეხსაცმელი. უძველეს ტერმინად მიჩნეულია **ხამლი**, რომელიც დაბადების ქართულ თარგმანში გვხვდება, მის შემდეგ იხმარება - **ქალამანი**, რომელიც X-XI საუკუნეებამდე არ ფიქსირდება, რომელსაც **მოგვი** ეწოდებოდა. მოგვი ეცვათ მეფეებსა დიდგვაროვან აზნაურებს და საბას განმარტებიდან ჩანს, რომ მოგვი ჩექმა ყოფილა (სულხან-საბა, 1991, 495).

გარდა ზემოთ ჩამოთვლილისა, არსებობს **მაშია**, **ჩაფლა**. **ჩაფლა** სვანურსა და მეგრულში დღესაც ფეხსაცმლის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინია. (საქართველოს ეთნოლოგია, 2012, გვ.613). შდრ.: იმერხეულში გარეთ ჩასაცმელი ფეხსაცმლის აღსანიშნავად გვხვდება **ჩაფულები**. "**ჩაფულა** ქეგლ-ის მიხედვით "ფერხის საცმელი (საბა), უქუსლო, დაბალყელიანი ფეხსაცმელი - წულა". "ბაღებს საზამთროდ ჩაფულებს მაინც ვუყვიდი" (ლ.ქიაჩელი). შდრ.: **ჩაფულია** - დადასტურებულია აჭარულში "ფეხსაცმელის" აღსანიშნავად (ალ. ღლონტი, 1984 გვ. 648).

თელლიგი - **ჩუსტი**. თურქულში გვაქვს **terlik**- ფოსტლები, ჩუსტები (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001).

ფოთინი - **წამაადებელი** - **ფეხსაცმელი**. თურქულში **potin-**ყელიანი ჩექმები (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001).

იმერხეულში რეზინის ფეხსაცმლის, ანუ კალოშის აღსანიშნავად **ლასტიკი** გვაქვს. ეს ლექსიკური ერთეული თურქული უნდა იყოს.

იმერხეველთა მეტყველებაში სამი ტიპის ქუდი გამოიყენება: **ქუდი**, **შაპხა** და **ფოტერი/გერგელა**. ერთმანეთისაგან განარჩევენ ნაქსოვ ქუდს და კეპკა ქუდს. **ქუდს** უწოდებენ აუცილებლად მოქსოვილ ქუდს, ხოლო - **შაპხას** "კეპკა ქუდს". **შაპხა** თურქული წარმოშობის ლექსიკური ერთეულია: **Sapka** - "ქუდი, შლიაპა". (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001). **ფოტერი / გერგელა** - **შლიაპა**. **გერგელა** - დასტურდება ზემო აჭარულში - ფარფლიანი ქუდი, ჩვეულებრივი ქუდი (ალ. ღლონტი, 1984, გვ. 151).

ქალის თავსაბურავი რამოდენიმე სახისაა: ქალის დიდ თავსაფარს უწოდებენ **შალაქი/ლაჩაგი**, ხოლო თხელ პატარა თავსაფარს - **იაზმა/მარმაში/ყასაბა**. **ყასაბა** ასეა ქეგლ-ში განმარტებული: არაბ **kasab** - "ნაზი ქსოვილი, ეგვიპტური "შზის სხივი", იგივეა, რაც შუბლსაფენი, **მარმაში** - "თხელი, გამჭვირვალე ქსოვილი". **ლეჩაქი** გვხვდება ქართველი ქალის თავსაბურავად. **ლაჩაგი** **ლეჩაქის** ფონეტიკური ვარიანტი ჩანს.

ქალის თავსაბურავი ორი ელემენტისაგან შედგებოდა: **სათაურა** და **მანდილი**. სათაურა იყო ბამბის ან შალის ქსოვილისაგან შეკერილი, მძივებითა და სამკულებით შემკობილი, მეორე კომპონენტი იყო ფოჩებიანი მანდილი.

შესწავლილი ლექსიკური ერთეულებიდან ნაწილი საერთოქართულია, მათგან ზოგის სემანტიკა უცვლელია, ზოგისა კი - შეცვლილი (დავიწროებული ან გაფართოებული). საკმაო რაოდენობით გვხვდება უცხოური (ძირითადად თურქული) წარმომავლობის სიტყვებიც. საერთო ჯამში, იმერხვევლთა სამოსის აღმნიშვნელი ლექსიკა მრავალფეროვან სურათს წარმოაჩენს, რაც, ქართული და თურქული ენების ინტერფერენციის პირობებში, ბუნებრივია.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. აბულაძე, 1973** - ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
ლ. ბინიაშვილი, 1996 - ლ. ბინიაშვილი, სამოსელ ფუძის ხმარების ერთი შემთხვევისათვის ძველ ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VI, 1996.
რ. თოფჩიშვილი, 2006 - რ. თოფჩიშვილი, საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია, თბ., 2006.
 თურქულ-ქართული ლექსიკონი, სტამბოლი, 2001.
ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი (ჩოლურული კოლო), თბ., 1994.
ს. მაკალათია, 1933 - ს. მაკალათია, თუშეთი. თბ., 1933.
 საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია, თბ., 2010.
ქეგლ, 1962 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., 1962.
 ალ. დლონტი, 1984 - ალ. დლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ. 1984.
მ. კიკვიძე, 2009 - მ. კიკვიძე, ჯ. ჯიჯავაძე, ლექსიკონი თურქულ-ქართული, ბათუმი, 2009.
დავით ჩუბინაშვილი, 1984 - დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ. 1984

MARIKA TEDORADZE

ON THE WORDS DENOTING CLOTHES IN IMERKHEVIAN

Clothes are a constituent part of the national culture. Styles and features of clothes are conditioned by various reasons. Particularly, economic and social circumstances have a say. In Georgian most of the names denoting clothes are of non-Georgian origin, the majority of which have stayed in the language through centuries.

The article discusses the vocabulary related to clothing in the Imerkhebian speech of Georgians and analyzes Georgian words as well as the ones established by the Turkish language influence. The data of Imerkhebian words are compared with the corresponding literary Georgian and other Georgian dialect units.

I talk about the clothes and shoe-ware terms separately: *shali, sharvali, dzubuni/zubuni, qazaghi, chokha, shapkha and poteri//gergela, iazma//marmashi//qasaba.*

A part of the lexical units appeared belonging to the common Georgian. Some of them have the same semantic through dialects; others have altered meanings (either narrowing or broadening). In general lexical units denoting clothes in Imerkhebian presents a multi-colored picture, which looks quite natural under the language interference conditions of Georgian and Turkish.